

եւ ոչ իսկ կաթիլ մը չկորսնցնէ այդ բերեալ-
դային մաքուր հեղուկէն :

«Բայց սակէն լաւն անցաւորէր ։ Վնասաթափ
հանդարտութեան ժամանակին շուտով կը յա-
ջորդէ եւսնդի եւ ուժի ստեղծագործ ծաղկե-
ման ժամանակամիջոցը ։ Երբ նորէն յիշուին
«մոռուած խօսքերը» ։ կը յիշուի նաեւ այդ
խօսքերը քարոզող Զանչեանը, այն պատկերուն
վրայ մեզք վշտահար ձեռքով անոր գերեզմանին
վրայ կը գնենք, մեր որդիները պիտի աւել-
ցնեն ուրախութեան պատկերներ ։»

«Անվերնի Գուրիէր» լրագիրը կը գրէ .

«Յանձին նոր վաթեանած Գրիգոր Զանչեա-
նի մէնք կը կորսնցնենք ոչ միայն հոգեկան
պաշնցող մաքրութիւն ունեցող անձ մը , ոչ
միայն անարգուած ճշմարտութեան եւ մարդ-
կային լաւագոյն խեղանքի համար անխոնջ
մարտնչող մը, այլ եւ մեր ամենէն սաղանդա-
ւոր հրապարակագիրներէն մէկը . ։»

«Իրեւ ծագումով հայ , Զանչեանի ի հարկէ
անտարբեր չէր կարող մնալ իր Թուրքիոյ
հայրենակիցներուն տանջանքներուն ։ Վնա-
սուած Հայկիրու. օգտին» հրատարակեց «Եղբայ-
րական օրնութիւն» հիւսնաքանդակ ։ Հաւաքա-
ծուն երկու տպագրութիւնն ունեցաւ եւ վաթ-
սուս հազար բուպիկ արդիւնք տուաւ ։ Զան-
չեանի հայկական ծագումը բնական է որ հան-
գիստ չէր թողուր զանազան մասնիչներն ու
ըրպարողները , որոնք կը պատակոյնին «տեսա-
րոյս» հայրենասէրներու բանակին ։ Ուշադրու-
թիւն կը հրաւիրէին, մատնանելէ կ'ընէին ուր
որ անի է , «սերարաթիւմի» եւ այլ անմիտ
բաներու մասին կը խօսէին , կը փախտային թէ
Զանչեան իրիւս Հայ միայն Հայկիրու համար
կը գործէ , ի՞նչ զայն զնկողնուցելի լրատւութիւն ,
Այդ պարտիները , իրենց յատուկ խորհրայ ձե-
ւերով , խաղաթղթերը կը խարդախէին եւ
զիտումք լուծութիւն կը պաշտպանէին իրենց
ծանոթ եղող այն փաստերուն մասին որոնք
կը վկայեն թէ Զանչեան Հայկիրուն համար մի-
այն չէր աշխատեր . «Մեծ բարենորոգում
ներսու մասին հրատարակած իր զրգին գը-
րեթէ ամբողջ հասոյթը հեղինակը զա-
նազան ժամանակ նուիրեց ռուս ուսանող երե-
տասարդութեան եւ ռուս սովետանշ մուծիք-
ներուն ։ Պահպանողականները պարպապէս չէին
ուզեր ներել Զանչեանին, այդ որով ուսման
դուռն որ զգացուած , ոգեւորուած երգեր կը
հնչէր չէր ի պատիւ ազատարար բարենորոգում

ներուն , որոնք ա՛յնքան խոտելի են իսաւարի
եւ մորակի երկրպագուներուն ։ Շատ բան կա-
րելի է ըսել Զանչեանի մասին , բայց միայն
լաւ բան ։ «Մարդ» էր ան . Անոր թաղման ա-
տեն շատերը կուլային , եւ այդ արցունքները
իցոյց մարդկան չէին , անկեղծ , անյոխալդելի
արցունքներ էին ։ Կարելի չէ չորջուանը Զան-
չեանի անունով ընթերցարան բանալու . դադա-
մարը , արդէն նուիրատուութիւններ սկսած են
հաւաքուիլ այդ նպատակով , եւ ի հարկէ այդ
ձեռնարկը կը յաջողի ։ »

ԳՈՐԾԻ ՄԱՐԴԻԿ

ՊՈՒՍԱՆԻ ԲԱՐՔԵՐ

Բ .

ՇԱՐ . (*)

Սարըլըյըքեան Մարտիրոս աղա Պոլիս հաս-
նելէն զիւ ետքը կորսնցողացած էր իր մայրը ,
որուն հետ եկած էր Շաղի-Պարախայրէն ու
հաստատուած Բերայի մէջ ։ Այդ մասը մեծ հա-
րուած մը եղաւ . իրեն համար ։ Հիւանդութեան
միջոցին բժիշկ ու զեղ արդէն բուսկան դրամ
կորցած էին իր քսակէն ։ Դե հիմակ թաղումի
ու դերեզմանոցի ծախքը կուգար բարդուիլ
անոնց վրայ ։ Բերայի թաղական խորհուրդ
մանաւանդ հոգեւաւոր էր մոռնալներու մասին
իր ծայրայեղ սակայններովը եւ Մարտիրոս
աղա սոսկումով կը մտածէր որ թերեւ 30—40
ոսկիի պիտի նստէր մօրը թաղումը ։

—Տարի մը առաջ իր քաղցին մէջ չէ՞ր կըր-
նար մեռնել , կը մտածէր , յուսահատ չըջնելով
սննհակին մէջ ։

Առտուն կանուխ գացեր էր Ս . Երրորդու-
թեան եկեղեցին որպէսզի թաղական խորհուր-
դի անդամներուն հետ բանակցի թաղումի մա-
սին , բայց ոչ ոք հոն էր այդ ժամուն ։ Հիմա ,
իր տանը մէջ , կը սպասէր բարապարին որ
խոստացած էր պէտք եղած տեղեկութիւնները
տանել եւ զաւ իրեն իմաց տալ ։ Սպասելով

(*) Տե՛ս «Անահիտ» , Բ . Տարի , Թիւ 6—7—8

հանդերձ, Մարտիրոս աղա ուղեղը կը չարչրկէր միջոց մը, ճար մը գտնելու, որպէսզի կը բացածին չափ ածան ազատիծախքի այս անակնկալ փորձանքն ։

Յանկապած յոյսի ճառագայթ մը փայլեցաւ իր մտքին մէջ ։ Հնարք մը յղացած ու ծնած էր ։ — «Ի՞նչպէս մինչեւ հիմայ չլստածեցի» , ըսաւ ինքնիրեն ։ Իր գտած միջոցը այն չափ խեղաքի, աշխարհ արարող էրեւցաւ իրեն որ ա՛լ դէմքը ըլլորովին պայծառացաւ ու գոհ եւ ուրախ նստաւ թիկնաթոռին մէջ ։

— Զէ՛ թէ՛ ածան, այլ այս կերպով ձեր թաղել կուտամ, կը մտածէր անճառ հեշտութեամբ մը ։

Քիչ մը ետքը ծառան ներս մտաւ ։

— Ժամէն երկու հոգի եկեր են , ձեզ սեննել կ'ուզին ։

— Երկու՞ հոգի . . . վեր հրամցուր ։

Երկու հոգին քիչ մը չել երևեցաւ Մարտիրոս աղային որ միայն բարապանին կը սպասէր ։ Մտռան ներս մտցուց բարապանը որուն կ'ընկերահար սեւեր հաղած ուրիշ անձ մը .

— Ահաւասիկ եկանք, ըսաւ բարապանը խօսքը Մարտիրոս աղայի՛ ուղղելով ։

Գետոյ, հետը ընկերացողը ցոյց տալով ,

— Զեզ կը ներկայացնեմ Արսէն էֆէնտի կուլեանը, թաղական խորհրդի անդամ եւ միանդամայն Շիրլիի գերեզմանատան հողաբարձութեան ատենապետը . իրեն հետ կ'ընաք ամէն բան կարգադրել ։

Ու բարապանը դուրս ելաւ առանձին ձգելով երկուքը ։

Արսէն էֆէնտի տեղաւորուեցաւ թիկնաթոռին մը մէջ ։

— Զեր տիկին մայրը արգո՞գ շատո՞նցի վեր կը տառապէր, հարցուց թեթեւ մը հազալէ ետք ։

— Մա՛յրս . . . իմ մայրս շատոնց մեռած է , էֆէնտի ։

— Ի՞նչպէս, հանգուցեալը ձեր մայրը չէ՞ ։

— Զէ՛ , ճանրմ, չէ՛ . . .

— Հապա առաւօտուն եկեղեցի եկած ատեն նիզ բարապանին ըսեր էիք որ հանգուցեալը ձեր մայրն է ։

— Սխա՛լ է հասկցեր , էֆէնտի, մայրս չէ , ո՞վ է ըսեր որ մայրս է . պատաւ կ'ընէ որն էր, հետս ընքի որ հոս տան գործերը ընէ . բարով խերով չըրէի , զի ուս փորձանք եղաւ . . . ես բարապանին ըսի որ ժամուրը զրկէ որպէս զի մեռելը անէ՛ ժամ տանի , այսչա՛ր քաակէ զատ

բան մը չըսի . դուք պարապ տեղը յողներ, եկեր եկեր էք ։

— Օտքնութեան մասին խօսք ընելաւ իրող է, պատասխանեց կուլեան միշտ թեթեւ մը հազալէ ետքը . իբրեւ թաղական խորհրդի անդամ եւ իրեն նամանաւնդ գիրեզմանոցի հողաբարձութեան ատենապետ, կրկնակ պարտականութիւն ունիմ ննջեցիւց մասին իմ ծառայութեանն եւս մատուցանելու ։ Գալով հանգուցելոյն ձերմայրը ըլլալու կամ չըլլալու խնդրին, իր կարեւորութիւնը կը կորսնցնէ օտ իրողութեան առջեւ թէ՛ իր ոչ-մայրութեան վիճակը պատճառ մը չէ առանց թաղումի վերջնելու իր մարմինը, հետեւաբար՝ ա՛նչ պարագային անհրաժեշտ է որ նախապէս խորհրդակցու թիւն մը կատարենք միասին, պարտու պատշաճը տնօրինելու համար, Սա եւս պարտք կը զգամ այժմէն աւելցնելու թէ՛ դուք չէք որ իրաւասութիւն ունիք վճելու հանգուցեալ տիկնոջ ձեր մայրը ըլլալուն կամ չըլլալուն խնդրել ։

Արսէն էֆէնտի կուլեան որ վստահօրէն գետնի թէ մեռնողը Մարտիրոս աղային մայրն էր . հասկցաւ զաւտացի վաճառականին միտքը եւ անմիջապէս պարտաստեց իր յաբակաւ գիծը որուն համեմատ իրեն չա՛ս պիտի ելլէր «մա՛յր թէ՛ սպասուհի»-ի այս կոճոտն պարաւալային ։

Իր խօսքերը հատիկ հատիկ արտասանած էր, պէտք եղած բառերուն վրայ շեշտելով ու միեւնոյն ժամանակ աչքին պոչովը զիտելով Մարտիրոս աղային գէ՛մքը որուն վրայ ճա՛նհանջող պաշտօն վստահութիւնը տեղի տալ կը սկսէր անորոշ մտահոգութեան մը հետեւնուրուն . Երբ խօսքը ընցուց, ծխախոտը հանեց, քիչ մը դրաւ սիկատէթի թղթին վրայ եւ՝ զլուխը կախ՝ սկսաւ մէջի սիգորիկ , մանրադիտական կտորուանքները զատել, պլորեկէ առաջ ։

Մարտիրոս աղա շատ գո՛հ չմիաց այդ արարողութեանէ, որ այցելութիւնը երկարելու գիտաւորութիւն կը յանդէս տար Արսէն կուլեանի կողմէն . «Այս մարդն ալ ո՛ւրիշ մէջտեղը ելաւ, կը խորհի . իցի՛ւ թէ առտուն եկեղեցի չերթայի ու չի՛ի չիտակ մեռելը հոն զրկէի . մեղք որ գտած միջոցս քիչ մը ուշ միտու ինկաւ» . Ուզեց վայրկեան մը առաջ վերջ տալ ներկայ կացութեան որ կ'ընար երկար խօսակցութեան մը անակնկալներուն մէջ աւելի

կնճռոտով, ուստի չոր ու կտրուկ ձայնով մը պատասխանեց՝

— Լճէնտին, նորէն կ'ըսեմ՝ . պարապ տեղը յողմերէ քչոս գալով, աւելի աղէկ կ'ըլլար որ ժամկոչը դրկէիք ու առնէր տանէր մեռելը, ձեր յիշատակի մը համար այսչափ յոգնու թիւն, իրարանցում չ'արժեր:

— Զրի՞ . հանդուցեալ տիկնոջ յուզարկու-ւորութեան հանգչար կ'օղջեք որ ձերաբա՞ր կատարուել:

— Ի՞նչ հանգուցեալ, ի՞նչ տիկին, ի՞նչ յուզարկուորութիւն, ի՞նչ հանգչեալ, գոչեց Մարտիրոս աղա որուն համբերութեան քանա-կութիւնը զգալի կերպով պակսել կը սկսէր՝ անտէր մեռել մը կայ մեջմեղը, եկեղեցի պիտի դրկենք որ թաղեն՝ ինչ կ'ուզեն ընեն. սա է բոլոր խնդիրը: Եթէ ատոր համար ժամկոչին քանի մը դուրուշ տալու է՝ տանք աղատիք, բայց անկէ գտր բանի մը չեմ խառնուիր, կը հասկնամ, Էֆէնտին, ահա քեզի վերջին խօսքս:

Ա Մարտիրոս աղա բարկութենէն կարժրած ոտք ելաւ եւ սկսաւ մեծաքայլ ժուռ գալ սեն-հակին մէջ:

Իսկէն Կուլեան մտիկ ըրաւ այդ խօսքերու պոսթիկութեամբ առանց յուշումի ամենափոքր նը-շան մը ցոյց տալու, յետոյ թեթեւ մը հազաց, ղէմքին վրայ տեղի ծամածուծութիւն մը ըրաւ, որ իրեն յատուկ ժողովուրդ մըն էր, եւ հա-տիկ հատիկ խօսքերը կաթեցնելով՝ պատաս-խանեց՝

— Գրգուման վիճակի մէջ ձեր արտասանած խօսքերը, Մարտիրոս աղա, որոնց անպատեհու-թիւնը դուք առաջինը պիտի ըլլաք զգալու երբոր վերստին գտնաք ձեր պազարուն վիճա-կը, բարեբախտաբար վերադիւրի են այն խորին յուշումին որ ձեր կրած դառն կորուստին յա-ռաջ եկած է անշուշտ: Առանց այդ չմոռցան-քին՝ իրաւունք պիտի ունենայի վերադարձաւ համարիլ անձա եւ ըստ այնմ ի պատշաճու-թիւն հրաւիրել զձեզ:

— Աղբա՞ր, չլրաբար մի՞ խօսիր, չեմ հասկնար, պոռաց Մարտիրոս աղա, որ ա՛յլ չէր կրնար կրիլ Արեւն Կուլեանի բռնած սմեզուկ կերպով զրգոյն դիրքը:

Յետոյ Կեաւ նստաւ թիկնաթոռին վրայ իր ոտտիկն դէմը եւ ձայնը ցածցնելով շարունա-կեց՝

— Էֆէնտին, պարապ խօսքերով ժամանակ չ'անցընենք, սա մեռելը պիտի առնէք թաղէ՞ք:

— Ինչո՞ւ չէ:

— Զրիաբա՞ր:

— Փանի որ կ'ըսեք թէ անտէր կին մըն է ու գրամ ալ չէ ձգած, բնական է որ եկեղեցիին պարտականութիւնն է ձրի թաղել:

— Հա՛, տեսա՞ր մի, հիմակ իրարու խօսք կը հասկնանք, գոչեց դաւառացին ուրախու-թեամբ . դարմանալով հանդերձ թաղականին յանկարծական հանդիսատարութեան վրայ:

Արեւն Կուլեան քթին տակէն խնդալով հար-ցուց՝

— Ի՞նչ է մեռնողին անունը եւ մականունը:

— Անո՞ւնը . . . կեցրի նայիմ . . . Մարիամ . . Մարիամ Թօփուզեան:

— Ամուսին, գաւակ, եւն, չունի՞:

— 2՛, 3՛, մէկը չունի:

— Շա՛տ աղէկ:

Ու գրպանէն թուղթ մը հանելով գրեց Մարտիրոս աղային ըսածները, յետոյ, անտար-բեր ձայնով շարունակեց՝

— Հող մը ընէք, հիմակ ես ժամկոչը մէկուն հետ կը դրկեմ, դազող մըն ալ կը բերեն ու եկեղեցի կը փոխադրեն մեռելը. . . միայն թէ, աղէկ միտքս ինկաւ, մեռնողին համարիլն պէտք է տաք որպէսզի օրինական արձանագրութիւն-ները կատարուին եւ թաղումը կարելի ըլլայ ընել:

Համարիլն . . . այս պզտիկ մանրամասնու-թիւնը հաշուի չէր առած Մարտիրոս աղան: Զգաց որ իր ամբողջ խաբարալուծեան կազմ-ուածքը կը քայքայուէր համարիլի այդ անու-ղիք ու անակնկալ երեւումին առջեւ: Յետին ճիղ մը փորձեց սակայն:

— Ի՞րաւ որ չեմ գիտեր, գուցէ կորսուած է համարիլն. . . ճա՛նրմէքէնտիս, հիմա՞նոր գծու-արութիւն մի՞ հաներ մէջտեղ:

— Շատ կը ցաւիմ, Մարտիրոս էֆէնտի, բայց առանց համարիլի անկարելի է մեռելը թաղել. բացարձակապէս անկարելի է:

Արեւն Կուլեան այնպիսի վճռական ու հանդիսաւոր ձայնով մը արտասանեց «բացար-ձակապէս անկարելի է» բառերը որ միւսը հաս-կըցաւ թէ փախուստի ամէն միջոց գոցուած էր իրեն զէմ, անդառնալի կերպով:

— Երթամ փնտռեմ:

— Զնանցէ՛ք որ գտնէք, պոռաց թաղականը Մարտիրոս աղային ետեւէն, որովհետեւ, նորէն կը կրկնեմ, բացարձակապէս անկարելի է առանց համարիլի թաղել:

Փառորդէ մը վերադարձաւ վաճառականը հա-

միտիէնով միտսին, Արսէն Կուլեան թուղթը առաւ, կարդաց, եւ Մարտիրոս աղային դարձուց ըսելով.

— Կարծեմ սխալեր էք, ասիկա ձեր տիկինն մօր համբարէն ըլլալու է, Մարիամ Թօփուղեանին անունը չկա՞յ մէջը :

— Ասիկա է, ասիկա :

— Բայց հոս Վառվառ Սարըպըլըզեան գրուած է :

— Աղբա՛ր, երկայն մի ընեք, աս է կ'ըսեմ կոյր :

— Բայց կը խնդրեմ. սխալ մը չըլլայ, մեռնողին ըսն անունը ի՞նչ է :

— Վառվա՛ռ է, Վառվա՛ռ է, մայրս է մեռնողը, գոչեց Մարտիրոս աղա՝ ալ համբերութիւնը հասած :

— Ես ի սկզբանէ ըսի որ հանգուցեալ տիկինը ձեր մայրն է, չուզեցիք խօսքիս համոզուիլ... ինչ որ է, ա՛լ չխօսինք այս մասին :

— Հիմա սա ըսէ ինձի, քանի՞ պիտի թաղէք մեռնողը... ես շատ ըրար չեմ կրնար տալ, աս ժան կը թաղէք նե՛՛ աղէկ, եթէ ոչ՝ եկեղեցի չի պակսել Գոյսոյ մէջ, ուրիշ աւելի աժան գործ տեսնող եկեղեցիի մը կը դիմեմ :

— Ես քու մեռելը ձրի պիտի թաղել տամ, Մարտիրոս աղա... բայց...

Եւ Արսէն Կուլեան պարոյց իր ծրագիրը, Կեղծ համարիէ մը չինել պիտի տար անմիջապէս, թաղական խորհրդի քարտուղարին միջոցով, ու մեռելը պիտի թաղէր իւր Մարիամ Թօփուղեան, եւ ի փոխարէն Մարտիրոս աղա վեց ոսկի պիտի վճարէր իրեն, Վառապականը ալ անյուսալի կարգապարտութիւնն այնչափ հրապարտեցաւ որ անմիջապէս ուղեց վճարել երեք ոսկին, մնացած մասն ալ թաղումէն ետքը տալու խոստումով :

Սրան Կուլեան զրպանց դրամը եւ մեկ մեցաւ. «Ինձի խաղ պիտի խաղար, ապուշը, մայրս չէ՛ ըսելով, ինձի՛... Արսէն Կուլեանին, կ'ըսէր մտքէն, զգա՛յ ի Նըրրըգութեան եկեղեցին երթալով, ես խաղի եկող մա՛րդ եմ» :

Արսէն Կուլեանին խա՛ղ խաղալ փորձել... իրաւքնէ ապուշ ըլլալու էր մարդ ատանկ փորձ մը ընելու՝ համար. թէ եւ Մարտիրոս աղա աս աղբարացումը ունէր որ տակաւին նոր կը ճանչնար Շիրիլի գերեզմանատան հոս գարաթնութեան ատենապետը :

Ատենն է որ մենք ալ մեր ընթերցողներուն ճանչցնենք, զինքը :

Արսէն Կուլեան պախալին մոռատիպարը կազմող գործի մարդն էր, գործի մարդ մը առանց որ եւ է խոստովանելի գործ ունենալու : Ո՛չ վաճառական էր ինքը, ո՛չ սեղանաւոր, ո՛չ պաշտօնեան, ո՛չ փաստաբան, ո՛չ բժիշկ, ո՛չ խմբագիր, ո՛չ արհեստաւոր, վերջապէս բան մը չէր ան այլ միայն «ազգայինճի» : Սահմանագրութեան հաստատումէն ի վեր այդ եղած էր իր միակ զբաղումը եւ ատոր մէջ փայլեցունցած էր գործի մարդու բոլոր տաղանդը : «Կեցցէ՛ Սահմանագրութիւնը», «Սահմանագրութեան նոր բարեւ մ'ալ տանք», եղած էր իր նշանաբանը, ու իրա՛ւ ալ, պատկառանքով, երախտագրութեամբ բարեւած էր Սահմանագրութիւնը երեսուն տարիէ ի վեր : Դեռնաւ, բէշերը վրայ վրայի բերած, բարեւի կեցած էր անոր ազնեւ, ինչպէս գրագիր մը իր չորպանիին առջեւ, որմէ կախուած է իր ապրուստը : «Նոր բարեւ մ'ալ տանք»... ու ամէն մէկ նոր բարեւ նոր շահագործում մըն էր Սահմանագրութեան, Թաղական, Հոգաբարձու, մասնաժողովի, յանձնաժողովի ատենապետ, եւրոսփոխան, ազգային ժողովի դիրանիին անդամ, լատչական խորհուրդներու գործակից, ամէն տեղ «նոր բարեւ մը» տուած ու նոր զեղծում մը գործած էր :

Երեսուն տարէի ի վեր Սահմանագրութեան ամէն օրէնքները, կանոնները, յօդուածները, կէտերն ու ստորակէտերը ծամած, կուլ տուած եւ որոճացող կենդանիներու պէս նորէն ու նորէն ծամած ու մարած էր, Նոյն իսկ սկընդ յայտնի խաբարայտութիւն մը չկար զոր կարող չըլլար հայտնեցնել օրէնքին հետ : Անհարապատ տղաքը հալապատել, հարազատները անհարապատել, ամուսնացածը կրկին ամուսնացնել, չամուսնացածը ամուսնացած հռչակել, հրեան հայ չինել, հայը հուով չինել, հուով տաճիկ չինել, ձախէն բարեւ մը տալ Սահմանագրութեան եւ ապօրէն կոռւնք մը կատարել, աջէն բարեւ մը տալ ու աւագակ գանձապահ մը արդարացնել, իրեն համար ջուր խմելու պէս քառներ էին : Սահմանագրութեան հաստատումէն ի վեր չկար զեղծում մը որ իր տաղանդին դրոշմը չկրէր :

Իր գործի մարդու այդ կարողութիւնը պատուաւր գրէք մը չինած էր իրեն Բերայի բարձր դասին մէջ ուր կ'ընդունուէր գրեթէ անլիարժեքով : Մասնաւորապէս Կերմերեան Մարկոս էֆէնտիի տունը միշտ բաց էր իր առջեւ. մանաւանդ որ, ինչպէս տեսանք, Մարկոս

էֆէնտի փանձապահան էր թաղական խորհրդին, եւ շատ ատեն պէտք կ'ուենայային գլուխ գլխի խորհրդակցութիւններ կատարելու. թաղական գործերու բարեօք մատակարարութեան մասին :

Առաջին օրէն իրար գնահատած ու հասկըցած՝ վերինը ազգային գործունէութեան մէջ մոլոց ծածուկ շարժառիթները կոտրած էին : Մարկոս էֆէնտի գետէր թէ Արսէն Կուլեան երեսուն տարիէ ի վեր ապրուստի միջոց բրած էր Բերայի թաղական խորհուրդը եւ Պատրիարքարան : նոյնպէս Արսէն Կուլեան գետէր թէ Մարկոս էֆէնտի ինչ կերպով կը շահագործէր իր գանձապետի եւ հիւանդանոցի հոգաբարձուի պաշտօնները : Եւ որովհետեւ շատ անգամներ իրենց շէլ ու ծնածոն ու կարգադրութիւններուն համար իրարու պէտք կ'ուենայային, հայրենեքու այդ համբարայնութեան ծնած էր մտերմութիւն մը որ մեծնալով ալ ուսանանալով ալ կ'սկսէր կատարեալ մեղակցութիւն մը : այնպէս որ մեր պատմութիւնը սկսած ատեն Մարկոս էֆէնտիի զեղծումները հարկ չէին զգար մպտուկելու Արսէն էֆէնտիի զեղծումներուն առջեւ, ու փոխադարձ ձաքար :

Իրարու մասին ունեցած այս վստահութեան պատճառաւ, Արսէն Կուլեան, Մարտիրոս աղայի մայրը իրեւ Մարտիրոս աղայի սպասուհին ճիւղարար թաղելէ քանի մը օր ետք, երբ հընարամիտ խաբարատութիւններու վրայ խօսք կ'ըլլար մէջերնին, Մարկոս էֆէնտիի պատմեց կող եղելութիւնը իբր գործնական ոգիի տակաւ զարգացման մէջ իր ուր ապացոյցը գաւառացի ազգայիններու ջոլ :

Մարկոս էֆէնտի խիստ շահագրգռուած մտիկ բրաւ պատմութիւնը, ատեն ատեն հիացողական բացազանչութիւններ արձակելով, յետոյ գոչեց .

— Կանա աղբա՛ր, մեր մէջը այդ տեսակ չունշանորդի մարդիկ չառ կան, բայց մե՛ղք որ երկրին կացութիւնը եւ հանգամանքները մեզի նպաստաւոր չեն : Ան քու չհաւանք գաւառացիդ չի կա՞յ մի, Եւրոպա կ'երթայ ի՞նչ տե՛ք՝ Եւրոպացիները կը խաբէ՞ գործ կ'ընէ՞ կոր : Դեռ երեկ բան մը իմացայ, պատմեմ, բերինդ ջուրերը պիտի վաշէ :

Ու Մարկոս էֆէնտի պատմեց թէ ինչպէս կենարացի Հայ մը յաղողը էր Համպուրիկի մէջ իբրեւ մեծահարուստ վաճառական ներկայաւնալ եւ գործատէրերէ շատ մը ապառիկ ապ-

րանք առնելէ ետքը, Անգլիոյ մէջ ծախել ու կծիկը դնել :

—Առ բան մը չէ, դուն սա մտիկ բրէ :

Ու Արսէն Կուլեան յիշեց հանճարեղ հայոս կերել մը որ կեղծ հին դրամներ շինած, ոսկեզօծած ու մեծ մեծ գնիքով ծախած էր անգլիացի ու ֆրանսացի դրամախոյզներու :

—Անոր խելացիք իմ քովս կայ, առաջ բերաւ Մարկոս էֆէնտի, ու ալ աւելի անամօթ գողութեան գէպը մը յիշեց, ծանօթ հայ վաճառականի մը կողմէն ի գործ դրուած, արուեստին ամբողջ կատարելութեամբ :

Ոսակցութիւնը ընդհանրաւարով՝ երկու բարեկամները հետզհետէ իրարու պատմեցին ամբողջ Բերայի, Գաւրքէօյի, Օրթիքէօյի համբաւաւոր զեղապատաններուն տոեարաւկան ճարպիկութիւններն ու գործնական ոգիի վաշխուն ապացոյցները :

Մին Բերայի հրկիզեալներուն համար. փողվուած դրամէն 5—6 հազար ոսկի կոկորդը անցուցած էր խառնափնջոր հայրենի ցոյց տալով, ուրիշ մը վարպետութեամբ Ղալաթիոյ եկեղեցւոյն մէկ քանի կալուածները իւրացուցեր էր, երբորդ մը ճարպիկութեամբ իր քոչրերուն ժառանգութեան բաժինը կուլ տուած էր, հինգերորդ մը խաբեքայական սնանկութիւններու մասին մասնաւոր ընդունակութիւն մը ցոյց տուած էր : վեցերորդ մը իրեն մասնապատուութիւն ըրեր էր բաբեգործական նպաստակներու համար հաւաքուած գումարները քովը պահել ու տարիներով շահագործել, առանց մէկուր հայրւ տալու...

Տրկու բարեկամները մտան մեծ փողոցին վրայ դարեղբատուուն մը եւ նորէն շարունակեցին իրենց խօսքը : Փոխին ի փոխ պատմութիւնով դիզուած բոլոր այդ ճարպիկութիւններու կուտակումը կը խանդավառէր զիրենք, ու տեսակ մը հպարտութիւն կը զգային մտածելով թէ այդ գործի ամբողջութեւն արեւելք էր որ կը հոսէր նաեւ իրենց երակներուն մէջ :

Արսէն Կուլեան որ քիչ շատ ընթերցում բրած մարդ էր եւ միանգամայն ֆրանս-մասոն, իմաստասիրական խորհրդածութիւններ ընելու սկսաւ : Հայոց գործնական ոգիին ընթացքը եւ ուղղութիւնը որոշեց, իր ճագուած փնտռեց, ամիրայական շրջաններէն անցնելով, հասաւ Լեհաստանի, Ռումանիոյ, Ուրիւմու հայ գաղթականութիւններուն, յետոյ ռուսումով մը ցառեց Հնդկաստան, մինչեւ Ճափա երկաթեղ իր խուղարկութիւնները եւ նոյն ճամբով վերաւ

դարձաւ նորէն Պոլիս , սա եղբայրացեալ թեան հասնելէ հաքը թէ Հայը զործի մէջ երբեք տեւդի չի տար Յոյնին ու Հրեային :

Այս ամբողջ խօսակցութիւնը սակայն Մարկոս էֆէնտիին մոտցնել չէր տուած Մարտիրոս աղան ու երբ ռաքի ելաւ , հուլիանէն բաժնուալ ելաւ համար , բաւ :

— Սա Մարտիրոս աղան օր մը մեզի բեր , կ'ուզեմ տեսնուիլ հետը :

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

Շարունակելի)

ՎԱՐԳ ԵՒ ՍՈՒԱԿ

— 0 —

Շար , *

ԺԲ .

Բայց հողովական ժամանակն իր անիւր միշտ թաւալելով դէմքը կ'այլալայէ ու յանկարծակի անակնուճեն ի պատահարներ յարս զանելով իր ստորակարգեալներուն կացութիւնը կը փոփոխէ . եւ անա ուրիշ աղմուկ մըն ալ բարձրացաւ ու Վարգա անին բնակիչներուն դուռնաքնաց անգործութիւնը վերցնելու :

Այդ միջոցներուն Զմեռ-Արքայ իրչուած Ասպարաթիս հոգի եւ մեծ թագաւորը , իմանալով Գարուն-Թագաւորին փախչելը , Արփի-Ապարապետին ետ դառնալը եւ Աշուն-Իշխանին Վարդարան գերանշնակ քաղաքին տիրելը , սաստիկ բարկացաւ թէ՛ ի'նչ անպատշաճ բան է որ Աշունին աստիճանն ունեցող մասնաւոր իշխան մը ճարտարական հնարքներով տիրէ այդպիսի գեղեցիկ ու վայելուչ տեղի մը : Իր Զին-Յրտագոյն անուն սպարապետը կանչեց , եւ անոր խիտ հրամաններ տալով պատուիրեց որ չուտով ձմեռուան՝ եղանակին սառնաշունչ զօրականները ժողովէ , եւ Վարդարան քաղաքը երթնալով զայն իր զօրքերուն ձմեռան ընդհակութիւն դարձնէ եւ հոն պարապ տեղ մը չի թողու , այլ բոլոր խորշերն ու անկիւնները զօրականներով լեցընէ : Եւ եթէ բնակիչներէն մէկը համարձակ տանը դուռը կղպել , երգքէն՝ ներս իջնեն , եւ եթէ երգիքը զոցեն , լուսամու-

տէն մտնեն ու բռնութեամբ առնէ տեղ գրաւելով ամենուն փոխանցեն Սրբային Շրջանակին սառնութիւնը , որպէսզի ամենքը ձանշուն ձմեռանային իշխանութեան մեծագոյն զօրութիւնն ու ազգեցեալութիւնը :

Այս հրամանը ընդունելով , Զմեռ-Կայսր Զին-Յրտագոյն սպարապետը , զօրքերու անուն լազմութիւնը գումարելով աճապարեց յանկարծակի զինքանց Վարդարանին վրայ՝ յարձակել եւ իր տիրոջը պատուէրին համաձայն ամբողջ քաղաքը լեցուց անգութ եւ իրաւաւունչ զօրականներով եւ հոն եւ ոչ իսկ ստնաշափ տեղ մը պարապ չի թողուց ուր մէկը կարենար ապաստանիլ :

Գաղթին ընակիչները առտուն արթննալով եւ տեսնելով անհուն լազմութիւնը ձիւնաստեւ սակ սպիտակափայլ զօրականներուն՝ որոնք լուսնալոյս գորգերու պէս ամբողջ երկրին վրայ տարածուած էին , հաւուրողի մէջ ինկած ամենքը փութացին իրենց տուններու դուռները , եւ դիմեն ու լուսամուտները գոցել եւ անոնց մէջը փակուել : Աշուն-Դուքսին Տեղեւորաւ Ապարապետը , այս տեսնելով , իր կաշքն ու կալասիքը թողնով , գաղտնաբար մաղապտեւծ փախաւ :

Այն ատեն Զին-Յրտագոյն սպարապետը , համարձակ տիրելով , ըրմանալով Վարդարան քաղաքը ընդհուկէն դաժնուց իր խաւաւունչ զօրականներուն , որոնք սառնամանիքներու ծնու' դըլլալով՝ ժողովրդին ի'նչ վիշտ ու նեղութիւն տալերին գրչով կարելի չէ բացատրել , անոնց սարափէն ամենքը իրենց տան մէջ բանտուած ու ամբացած կը սասանէին . եւ անդու զօրականները , դեռ ով որ բացօթեայ դանէին՝ չնայապառ կ'ընէին , չոր փայտի պէս կը սառեցնէին :

Եւ այս բոլոր խտութիւնը բաւ չհամարելով , կը ջանալին տուններուն մէջ թափանցել եւ հոն գտնուողները սառեցնել : Եւ անոնք պաշտպանութեան ուրիշ հնարք չուէին բաց եթէ փայտ դիզել ու այրել եւ բոցովը սառնաշունչ զօրականներուն դէմ մարտնչելով զանոնք իրենց սենականերէն վտարել , եւ հնոնքներուն կրթնած՝ անոնց կ'ապաստանէին . եւ այդ պատճառով չարաբարոյ ազանները վայրը կրակի գնով կը ծախէին :

Եւ եթէ հարկ ըլլար դուռն ելլել , աղքատները՝ անոնց վախէն՝ երազափոյթ սուրհանդակներու պէս կը վազվէին , եւ հարուստները

* Տես «Անահիտ», Բ. տարի , Թիւ 1—2 :